

TÜRKİYE'DEKİ KALKINMA PLANLARININ BÖLGESEL KALKINMA
PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gönderim Tarihi: 03.10.2022

Kabul Tarihi: 05.03.2023

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doi: <https://doi.org/10.38009/ekimad.1183480>

Musa Keskin*

Öz

Bölgesel kalkınma sorunu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde uzun yıllardır yaşanan bir sorundur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşanan bölgesel kalkınma sorununun kalkınma planlarındaki yerini incelemektir. Bu amaçla, Türkiye'de 1960'tan sonra uygulanmaya başlanan planlı kalkınma modelinin bir gereği olarak ilki 1963 yılında sonucusu ise 2019 yılında hazırlanan on bir kalkınma planı bölgesel kalkınma açısından incelenmiştir. Çalışma sonucunda kalkınma planlarında bölgesel kalkınma sorununun dünyadaki ve Türkiye'deki ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değişim süreçlerini dikkate alacak şekilde ele alındığı tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'de bölgesel kalkınma kapsamında uygulanması düşünülen politika önlemlerinin hayata tam olarak geçirilemediği ve bölgesel dengesizliklerin günümüze kadar yeterince giderilemediği tespit edilmiştir. Bu sorunun çözümü için ise az gelişmiş bölgelere yatırım teşviki verilmesi, bu bölgelerde istihdam olanaklarının artırılarak göçün önlenmesi, eğitim ve sağlık sorunlarının çözüme kavuşturulması ve bölgede kalkınma açısından üstünlüğü bulunan yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi gibi bölgesel kalkınma tedbirlerinin kararlılıkla uygulanmasının büyük önem taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Planlı Kalkınma, Kalkınma Planı, Bölgesel Kalkınma, Türkiye Ekonomisi

JEL Sınıflandırması: O21, O21, O18, G28

EVALUATION OF DEVELOPMENT PLANS IN TÜRKİYE FROM THE REGIONAL DEVELOPMENT
PERSPECTIVE

Abstract

The problem of regional development has been a problem for many years in both developed and developing countries. The aim of this study is to examine the place of the regional development problem in Turkey in development plans. For this purpose, eleven development plans, the first of which were prepared in 1963 and the last in 2019, as a requirement of the planned development model that started to be implemented in Turkey after 1960, were examined in terms of regional development. As a result of the study, it has been determined that the regional development problem in the development plans is handled in a way that takes into account the economic, social, cultural and technological change processes in the world and in Turkey. However, it has been determined that the policy measures that are thought to be implemented within the scope of regional development in Turkey have not been fully implemented and the regional imbalances have not been sufficiently eliminated until today. For the solution of this problem, it has been concluded that the implementation of regional development measures such as giving investment incentives to underdeveloped regions, preventing migration by increasing employment opportunities in these regions, solving education and health problems and activating local dynamics that have superiority in development in the region are of great importance.

Keywords: Planned Development, Development Plan, Regional Development, Türkiye Economy

JEL Classification: O21, O21, O18, G28

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, musakeskin@aydin.edu.tr

1. Giriş

Kalkınma kavramı, ekonomik ve sosyal yönü olan çok boyutlu bir kavramdır. Kalkınmanın gerçekleştirilmesi hedefi ise geçmişte olduğu gibi günümüzde de ülkelerin temel ulusal hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak kalkınma sorununun, gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) gelişmiş ülkelere (GÜ) göre daha fazla olduğu görülmektedir. GOÜ'ler kalkınmalarını gerçekleştirebilmek ve bu çok boyutlu sorunun üstesinden gelebilmek için uğraşırken, GÜ'lerin karşılaştıkları kalkınma sorunu ise genellikle bölgesel kalkınma sorunu olmaktadır. Çünkü bir ülke bir bütün olarak kalkınmış ülke grubunda olsa bile ülkenin bazı bölgeleri diğer bölgelerine göre daha az gelişmiş olabilmektedir. Dolayısıyla bölgesel kalkınma sorunu GOÜ'lerde olduğu kadar, GÜ'lerde de yaşanan bir sorundur.

Ülkeler gerek ulusal kalkınma gerekse bölgesel kalkınma sorunlarını çözmek için değişik ekonomik modeller uygulamaktadırlar. Bazı ülkeler ekonomide kamunun ağırlığının fazla olmadığı liberal kapitalist ekonomik modeli tercih ederlerken, bazı ülkeler ise merkezi planlamanın daha ağırlıkta olduğu devletçi bir modeli tercih etmektedirler. Bunun yanında bu iki sistemi bir arada değişik oranlarda uygulayan ülkeler de bulunmaktadır.

Türkiye 1923-1930 yılları arasında liberal politikaları uygulamayı benimsemesine rağmen, bu modellerle kalkınmasını yeterince gerçekleştirememesi nedeniyle 1930'dan 1939'a kadar devletçi politikalarla kalkınmaya çalışmıştır (Şahin, 2019:43). Türkiye 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı nedeniyle, savaşa girmemiş olmasına karşın devletçilik politikasına ilave olarak harp ekonomisi politikası uygulamıştır. 1946-1950 yılları arasında devletçiliğin gerilemeye başladığı görülürken (Başol, 2012:82-83), 1950-1960 yılları arasında tekrar liberal politikalara dönüş yapmıştır (Dinler, 2005:183). 1960 yılından 1980 yılına kadar ise planlı kalkınma politikalarının uygulandığı dikkat çekmektedir (Başol, 2012:82). Türkiye 1980 yılından sonra ekonomide serbest piyasa ekonomisine dayalı politikaları ağırlıklı olarak uygulamaya başlamıştır (Kepenek, 2011:213), kalkınmasına kalkınma planları ile yön vermeye devam etmiştir.

Kalkınma planları Türkiye'de planlı kalkınma modeli kapsamında hazırlanmakta olup bu planlarda, kalkınmanın hedeflerine ve yöntemine detaylı olarak yer verilmektedir. Kalkınma planlarında ayrıca ulusal kalkınma hedeflerine paralel olarak bölgesel kalkınma hedeflerine de değinilmektedir. Ancak literatürde kalkınma planlarını eğitim, çevre politikaları ve turizm sektörleri gibi değişik açılardan ele alan çalışmalar çoğunlukta iken, bölgesel kalkınma konusunun kalkınma planlarındaki yerini inceleyen çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu yüzden bu çalışmanın amacı; Türkiye'de 1960'lardan sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden planlı kalkınma döneminde hazırlanan on bir kalkınma planında Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan bölgesel kalkınma sorununun ne şekilde ele alındığını incelemek olarak belirlenmiştir. Böylelikle, bölgesel kalkınma konusunun paydaşları olan siyaset, bürokrasi ve akademik çevreler ile özel sektör gibi toplum kesimlerinin, Türkiye'de uzun yıllardır çözülmeyi bekleyen bir sorun olan bölgesel kalkınmaya tekrar dikkatlerinin çekilmesi ve sorunun çözümlenmesine yönelik çabalara katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu maksatla çalışmanın giriş bölümünden sonraki ikinci bölümünde, kalkınma ve bölgesel kalkınma kavramlarının teorik yapısı anlatılmıştır. Bu kapsamda kalkınma ve bölgesel kalkınma kavramları ile bölgesel kalkınmanın kalkınma teorisi içindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Dünya'da ve Türkiye'de planlı kalkınma modelinin nedenleri açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Türkiye'de hazırlanan kalkınma planlarında bölgesel kalkınmanın yeri, 1960 öncesi ve sonrası hazırlanan kalkınma planları başlıkları altında incelenmiştir. Bu kapsamda, özellikle 1960 sonrası hazırlanan on bir kalkınma planında bölgesel kalkınma ile ilgili belirlenen politikalar ve vurgulanan hususlar değerlendirilmiştir. Beşinci bölümde Türkiye'deki on bir kalkınma planının bölgesel kalkınma açısından önceki planlardan farklılıkları ve planlarda dikkat çeken hususlar açıklanmıştır. Çalışmanın altıncı ve son bölümünde elde edilen bulgulara ve Türkiye'de bölgesel kalkınma açısından sonraki planların başarısını artırmaya yönelik görüş ve önerilere yer verilmiştir.

2. Kalkınma ve Bölgesel Kalkınma Kavramlarının Teorik Çerçevesi

Türkiye’de hazırlanan kalkınma planlarında bölgesel kalkınma kavramı sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Bu yüzden kalkınma planlarını incelemeye önce, kalkınma kavramını ve bölgesel kalkınma kavramlarının teorisini açıklamak, konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

2.1. Kalkınma Kavramı

Ekonomik kalkınmayı; bir ülkeyi düşük gelir ve düşük yaşam kalitesi ile karakterize edilen az gelişmiş bir durumdan, halkının büyük çoğunluğu için daha yüksek yaşam standartlarına götüren bir süreç olarak tanımlamak mümkündür (Eckhard, 2016:1). Kalkınmayı, “*bir ülkede üretim ve gelir artışıyla ifade edilen büyümenin yanı sıra ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda yapısal dönüşümün birlikte yaşanması süreci*” olarak da tanımlamak mümkündür (Berber, 2019:14). Bu tanım kalkınma kavramının bir ülkede sadece gelir artışını değil, aynı zamanda çok boyutlu olarak bir dönüşümü de içerdiğini vurgulamaktadır.

Bir diğer tanıma göre ise kalkınma, “*bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek şekilde dönüştürülmesi, ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının yükseltilmesi*”dir (Kaynak, 2014:77). Dolayısıyla kalkınmanın hedefleri de bu tanımla ifade edilmiştir. Bu hedefler; yüksek katma değerli ürünler üretmek, adaletli bir gelir dağılımını sağlamak ve toplumun refah seviyesini yükseltmek olarak sıralanabilir.

Dünyanın dört bir yanındaki kalkınma projeleri yoksulluk, yetersiz beslenme, eşitsizlik ve sağlıkla ilgili problemlere odaklanmaktadır (Taylor ve Libbert,2020:12). Bu yüzden kalkınmayı dar ve geniş anlamıyla tanımlamak mümkündür. Kalkınmanın dar anlamı; insanların ekonomik koşullarının zaman içinde nasıl değiştiğini gösterirken geniş anlamı; insanların daha iyi bir yaşam gereksinimini, sıkıntılarını, yoksulluğunu, hastalıklarını, eğitimini, hak ve özgürlüklerini ve kültürel yeterliliğini de göstermektedir (Doğaner Gönel, 2016:5). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere kalkınmanın hem ekonomik hem de ekonomi dışı göstergeleri bulunmaktadır.

Dünya’nın birçok ülkesini etkisi altına alan 1929 Büyük Buhranı’nın yol açtığı ekonomik krizlerden çıkma ve çok sayıda ülkenin büyük zarara uğradığı II. Dünya Savaşı’nın yaralarını sarma çabaları, kalkınma teorilerinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Ayrıca Dünya’da GÜ’ler ile diğer ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının açılması ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra sömürcülüğün önemli ölçüde sona erip bağımsız ülkelerin sayısının artması, bazı ülkelerin niçin fakir, bazılarının ise gelişmiş oldukları konusu üzerine çalışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur (Keskin, 2019:1). Dolayısıyla kalkınma iktisadının II. Dünya Savaşı sonrasında önemi artmış ve kalkınma süreçlerinin nasıl olması gerektiğine yönelik çalışmalar ve geliştirilen teoriler, kalkınma kavramının bir disiplin olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Erbay ve Özden, 2013:1).

Bu süreçte çok sayıda kalkınma teorisi ortaya çıkmıştır. Bu teoriler için standart bir sınıflandırma bulunmamakta olup, araştırmacılar değişik sınıflandırmaları tercih etmişlerdir. Bu sınıflandırmalar arasında; geleneksel görüş ve modern görüş (Berber, 2019:13), modernleşme teorileri ve bağımlılık teorileri (Bakırtaş, 2020:79) ve dengeli ve dengesiz kalkınma teorileri (Yılmaz, 1999:81-83) gibi sınıflandırmalar bulunmaktadır.

2.2. Bölge ve Bölgesel Kalkınma Kavramlarının Tanımı ve Kalkınma Teorisi İçerisindeki Yeri

Kalkınma sürecinde ülkelerin tüm bölgeleri aynı düzeyde gelişmeyip bazı bölgeleri diğer bölgelere göre üretim, yatırım, gelir ve gelir dağılımı, eğitim, sağlık, kentleşme, nüfusun dağılımı gibi çok sayıda kalkınma göstergesi açısından nispi olarak dezavantajlı durumda kalabilmektedir. Bu durum bölge ve bölgesel kalkınma kavramlarının doğmasına neden olmuştur.

Bölge ve bölgesel kalkınma kavramlarının literatürde çok değişik tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Araştırmacılar kullanım amaçlarına göre kavramlara farklı anlamlar vermektedirler. Türk Dil Kurumuna (TDK) göre bölge; “sınırları idari, ekonomik birliğe, toprak, iklim ve bitki özelliklerinin benzerliğine veya üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçası, mıntıka” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005:313). Diğer bir tanıma göre ise bölge; “şehirden büyük fakat ülke topraklarının bütününden daha küçük olan, kendine özgü ekonomik, sosyal ve kültürel özellikler taşıyan toprak parçası”dır (Gündüz, 2006:2). Bölge kavramı, bazen bir kentin birkaç mahallesini sınıflandırmak amacıyla kullanılırken, bazen bir ülkede birden fazla ili kapsayan bir alan için, bazen birden fazla ülkeden oluşan bir alan için, bazen de bir kıtayı diğerlerinden ayırmak için kullanılmaktadır (Keleş, 1996:237). Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ise bölgeyi geleneksel ve küresel olarak iki ayrı şekilde tanımlamaktadır. Geleneksel bakış açısına göre bölge; “yan yana gelmiş yerel birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birim” olarak tanımlanmaktadır. Küresel bakış açısına göre ise “ilişki ağı ile belirlenen, mekânsal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim” olarak tanımlanmaktadır. Bölge sınırlarının belirlenmesinde coğrafi ölçütlerden, ekonomik, tarihsel, kültürel, yönetsel, çevresel ölçütlere kadar çok değişik ölçütler kullanılmaktadır. Planlamanın hangi maksatla yapıldığına ve önceliğinin ne olduğuna göre bu ölçütler değişebilmektedir (DPT, 2000a:7-8).

Bölgesel kalkınma ise bir ülkenin kalkınma politikalarında illerin ve bölgelerin de kalkınmasını esas alan, tüm kaynakların kalkınma amacıyla birlikte kullanılmasını dikkate alan ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasını amaçlayan bir politikadır. Böylelikle, bölgenin ulusal kalkınmaya yaptığı katkının en yüksek düzeye çıkarılması amaçlanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2016:11). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)’ne göre bölgesel kalkınma ise şehirlerden kırsal alanlara kadar tüm bölgelerde refah ve yaşam standartlarını iyileştirmeye ve bunların ulusal performansa katkılarını artırmaya yönelik genel bir çaba olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2022:1). Bölgesel kalkınma, bir bölgeye ait kaynakların kullanılmaya başlanması, bu bölgedeki girişimciliğin teşvik edilmesi, bölgenin gelir ve istihdam düzeyinin artırılması ve hayat kalitesinin iyileştirilmesi olarak da tanımlanabilmektedir. Kavram, bir bölgedeki sosyo-ekonomik yapının olumlu yönde iyileştirilmesini de içermektedir (Kaya, 2009:23).

Bölgesel kalkınma politikalarının bir amacı, bölgelerin ulusal büyümeye katkısını en üst düzeye çıkarmak iken, bir diğer amacı bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkları azaltmaktır. Bölgelerde yeterince kullanılmayan potansiyelin kullanılması ve verimliliğin artırılması politikaları bu amaçları elde etmeye önemli katkı sağlayacaktır (Bachtler vd., 2014:18). Tüm bölgesel kalkınma tanımları incelendiğinde, ekonomik ve sosyal göstergeler açısından görece az gelişmiş bir bölgenin yaşam kalitesinin, görece daha ileri olan bölge düzeyine yükseltilmesine vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

Aslında hangi gelişmişlik düzeyinde olursa olsun, tüm ülkelerin bölgeleri arasında değişik oranlarda gelişme farklılıkları bulunmakta olup, ülkenin tüm bölgelerinde aynı anda ve oranda kalkınma gerçekleşmeyebilmektedir (Vatansever Deviren ve Yıldız, 2014:2). Bunun nedenleri ise; ölçek ekonomilerinden yararlanmak isteyen işletmelerin, pozitif içsel ekonomiler ile avantajlarını artırmak istemeleri, işletmelerin bir yörede bulunmaktan oluşan dışsal ekonomilerden faydalanmak istemeleri ve kaynakların en etkin kullanılabilmesi için yerlere akmasıdır (Yılmaz, 1999:81). Ancak bu farklılığın, az gelişmiş ülke (AGÜ) ve GOÜ’lerde, GÜ’lere göre daha fazla olduğu söylenebilir (İldırar, 2004:16; Karaca ve Şahin, 2010:42). Bölgeler arasında gelişme farklılığının bulunması ise, az gelişmiş bölgelerin (AGB) gelişmiş bölgelerin refah seviyesine yaklaştırılarak, gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinin gerekliliğini gündeme getirmiştir (Arslan, 2005:276). Bu durum ise kalkınma teorisi içerisinde bölgesel kalkınma kavramının doğmasına neden olmuştur (Yiğit ve Maden, 2019:113). Ülke içindeki bölgesel dengesizliklerin başlangıcı ülkeler arasında gelişme farklılıklarının yaşanmaya başladığı sanayi devrimine kadar götürülmektedir (Yılmaz, 1999:80-81).

Gerek Kalkınma Bakanlığının raporunda (2016) gerekse Bachtler vd. (2014)'nin çalışmalarında vurgulandığı üzere bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi, bir ülkenin ulusal kalkınmasına da pozitif katkı sağlamaktadır. Bu yüzden gelişmiş ve gelişmekte olan çok sayıda ülke, mevcut bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltmak amacıyla bölgesel kalkınma politikaları izlemektedir. Bu politikalara hükümetler tarafından merkezi olarak hazırlanan ulusal kalkınma planlarında ana hatları ile yer verilirken, uygulama planları ve özel ihtisas komisyonları raporları gibi çeşitli dokümanlarda da ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

3. Dünyada ve Türkiye’de Planlı Kalkınma Modelinin Nedenleri ve Kalkınma Planları

Literatürde plan ve ekonomik plan kavramlarının da çok çeşitli tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Plan kavramı genel olarak; bir projenin gerçekleştirilmesi maksadıyla gereken araçların neler olduğunun belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik plan ise ekonomik kalkınmayı ve büyümeyi hızlandırabilmek amacıyla en uygun ve en kısa yolun araştırılması ve gerekli araçların sağlanması olarak tanımlanabilir (Başol, 2012:97).

Planlı kalkınma ise merkezi bir organizasyonun önceden belirlenmiş bir dizi hedef doğrultusunda belirli bir ülke veya bölgenin milli gelir, tüketim, yatırım, tasarruf vb. temel ekonomik değişkenlerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikleri etkilemek, yönlendirmek ve kontrol etmek için bilinçli çaba harcamak olarak tanımlanmaktadır (Todaro ve Smith, 2012:513).

Kalkınma planlaması, belirli bir zaman diliminde belirli ulusal hedeflere ulaşmak için bir ülkenin siyasi ve ekonomik otoriteleri tarafından üstlenilen bir eylem programının formüle edilmesini içermektedir. Bu tür planlamalar bir-iki yılı kapsayan kısa vadeli, beş yılı kapsayan orta vadeli ve on-yirmi yılı kapsayan uzun vadeli veya perspektif plan şeklinde yapılmaktadır (Downes, 2000:9).

Serbest piyasa mekanizmasının AGÜ’lerin sorunlarını çözmeye başarısız olması ve ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamada yetersiz kalması, kalkınmanın hazırlanan planlar yoluyla sağlanması düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Bu düşünce I. Dünya Savaşı’ndan sonra önem kazanmaya başlamış, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise yaygınlaşmıştır. Planlama bu kapsamda, devletlerin sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişim sürecini organize etmesine ve sınırlı kaynakları etkin kullanarak zamanla artan sorumluluklarını daha verimli olarak yapmasına yardımcı olacak bir faktör olarak ele alınmıştır (Taban ve Günay, 2004:301-304). Aynı zamanda ulusal planlamanın, kalkınmanın önündeki başlıca engelleri aşmak ve sürekli yüksek bir ekonomik büyüme oranını sağlamak için temel ve belki de tek kurumsal ve örgütsel mekanizmayı sunduğuna yaygın olarak inanılıyordu (Todaro ve Smith, 2012:512). Bu inanışın temelinde ise planlamanın, Sovyetler Birliği’nde I. Dünya Savaşı sonrası dönemde denenmesi ve kişi başına düşen milli geliri artırmadaki başarısı gelmektedir. Bu başarı GOÜ’lerdeki politika yapıcılarını planlı kalkınma konusunda etkilemiştir (Gibson, 2008:1-2; Agarwala, 1983:3).

Sadece GOÜ’ler değil GÜ’ler de, I. Dünya Savaşı’ndan sonra bölgeler arasında görülen istihdam ve işsizlik sorunları gibi bölgesel dengesizliklerin sakıncalarını azaltmak maksadıyla devlet müdahalesinin gerekli olduğu sonucuna varmışlar ve hazırladıkları planlarda, bölgesel kalkınma sorunlarını azaltmaya yönelik tedbirlere yer vermişlerdir (Dinler, 2005:271). Hükümetlerin hazırladıkları planların esas hedefi genellikle, vatandaşlarının refah seviyelerini eşitlemek ve bu refah seviyesini artırmaktır. Bu hedefi gerçekleştirebilme yöntemlerinin başında ise, tüm ülke ekonomisinin iyileşmesine de katkı sunacak olan bölgesel planlama bakış açısı bulunmaktadır (Arslan, 2005:279). Bu kapsamda hazırlanan kalkınma planlarının; ekonomik büyümeyi sağlamak, istihdamı artırmak, ödemeler bilançosu açıklarını ve bölgelerarası dengesizliği azaltmak gibi ekonomik hedefleri yanında, eğitim düzeyini yükseltmek, bilim ve teknolojiyi geliştirmek gibi ekonomik olmayan amaçları da bulunmaktadır (Takım, 2011:155). Dolayısıyla planlı kalkınma modeli ve bu kapsamda kalkınma planı hazırlanması, sadece GOÜ’ler tarafından değil, GÜ’ler tarafından da tercih edilmektedir.

Türkiye’de genel kalkınma problemine çözüm bulmak amacıyla ise Cumhuriyetin kuruluşundan planlı dönemin başladığı 1960’lı yıllara kadar farklı kalkınma politikalarının uygulandığı görülmektedir. Bu politika değişikliklerinde 1929 Ekonomik Buhranı’nın yaşanması, başlangıçta uygulanmaya çalışılan liberal politikalarından beklenen sonucun alınamaması ve ülkede yaşanan çok partili siyasal yaşama geçiş ve Demokrat Partinin iktidar olması gibi değişimler önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla 1929 Ekonomik Buhranı nedeniyle kapitalist ülkelerin piyasa ekonomisine dayalı ekonomik sistemlerinin sorgulanmaya başlanması ve Türkiye’de özel sektörün sermaye birikimi ile girişimciliğin düşük seviyelerde olması nedeniyle itici güç olamaması sonucu kalkınmada devletçilik politikası benimsenmeye başlamıştır (Güler vd., 2017:47). Devletçilik döneminde esas hedef ulusal bir ekonomi oluşturmak amacıyla kamu hizmetleri ve sanayi yatırımlarının ülke içinde yeniden dağıtılmasıdır. 1960’lı yıllarda planlı ekonomiye geçişle birlikte bölgesel politikalar büyüme merkezlerine odaklı bir kalkınma politikası şekline dönüşmüştür (Göymen, 2005:35).

Türkiye’de bölgesel dengesizliklerin tarihi ise XVII. yy.’a kadar götürülebilir. XVII. yy.dan itibaren GÜ’lerin hammadde sağlamaya yönelik olarak Batı ve Güney illerinde ticari faaliyetler yapmaları bu illerin ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunurken, diğer bölgelerde ekonomik gelişme yaşanmaması bölgesel dengesizliklerin oluşmaya başlamasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminde de Doğu bölgelerinin çeşitli sosyo-politik nedenlerle gelişemedikleri görülmektedir. Türkiye’de 1950’li yıllarda izlenen liberal ekonomik politikalar ise bölgesel kalkınma dengesizliğinin Batı illeri lehine artmasına neden olmuştur (Turgut ve Aydemir, 2011:7)

Türkiye’de bölgesel planlama esas olarak 1950’li yılların sonuna doğru gündeme gelmiştir. Bunun sebebi ise ülkede yaşanan hızlı sanayileşme, köyden kente göçün bölgeler arası farklılıkları daha da artırması ve nüfusun sanayileşmiş şehirlerde yoğunlaşması sonucu şehirler arasında gelişme farklılıklarının artmasıdır (Tahtalıoğlu ve Özgür, 2016:164). Ayrıca Türkiye ekonomisi 1950’li yılların sonunda, dış borç ödeme zorluğu yanında fiyat istikrarsızlığının da yaşandığı büyük ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomiyi istikrarlı bir çizgiye getirmenin yolu olarak da planlı ve programlı bir sermaye kullanımına yönelmenin uygun olacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda o yıllarda kamuoyunda planlamayla her soruna çözüm bulunabileceği kanısı bulunmaktaydı. Bu yüzden planlama, ekonomik ve sosyal yapıyı olumlu yönde değiştirmenin en önemli yolu olarak görülmüştür (Kepenek, 2012:137-138). Bunun yanında uluslararası örgütlerin Türkiye’ye dış borç vermelerinin ancak Türkiye’nin planlı kalkınma modeline geçmesi ile mümkün olduğunu dile getirmeleri de, planlı kalkınma modeline geçişi hızlandıran bir faktör olmuştur (Tekkanat ve Mermer, 2018:99).

Ayrıca bölgesel kalkınma sorunlarının serbest piyasa koşullarına bırakıldığında kendiliğinden ortadan kalkmayacağı ve azalmayacağı düşünülmekteydi. Bu yüzden, mevcut bölgesel kalkınma sorunlarının azaltılması veya bu sorunların artmamasına yönelik olarak devlet tarafından bir politika izlenmesinin en uygun yöntem olduğu kabul edilmiştir (DPT, 2000a:63). Bu yüzden Türkiye’de 1960 öncesinde bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına ilişkin çok ciddi politikalar benimsenmemişken, bu tarihten sonra gelişmişlik farklarının azaltılmasına ilişkin arayışlara başlanmıştır (Güler vd., 2017:47).

Türkiye’nin planlı kalkınma modeline geçişine devlet yöneticilerinin “*plansız kalkınmanın acı sonuçlarının olabileceğine*” yönelik düşünceleri de etkili olmuştur. (DPT, 1963:1). Çünkü O dönemdeki ekonomik performansın zayıf olmasının planların yokluğundan kaynaklandığı düşünülüyordu (Agarwala, 1983:7). Planlı kalkınmanın amacı ise “*iktisadi ve sosyal yapıyı modernleştirmek*” olarak belirlenmiştir (DPT, 1968:264). Çünkü 1960’lara kadar Türkiye’de ekonomik ve sosyal yapı büyük bir dönüşüm yaşamamasına ve büyüme oranlarının uzun yıllar boyunca yüksek kalmasına rağmen, bu olumlu gelişmeler bölgeler arasında görülen kalkınma düzeyi farklılıkları sorununu gidermeye yeterli olmamıştır. Bu kapsamda; gelirin adaletsiz dağılımı, geri kalmış bölgelerden (GKB) gelişmiş bölgelere doğru yaşanan göç, bu bölgelerde altyapı, girişimci

sayısı, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler, çevresel sorunlar ile istihdam problemleri, çözülmeyi bekleyen sorunlar olarak kalmıştır. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak çeşitli politikalar uygulanmış olsa da, sorunlar yeterince çözülememiş ve bölgesel kalkınma sorunu varlığını devam ettirmiştir (DPT, 2003:122).

Nitekim Kalkınma Bakanlığı raporunda da bölgesel kalkınma kapsamında planlamanın önemi ifade edilmiştir. Raporda Türkiye'nin son yıllarda yüksek büyüme oranına sahip olmasına rağmen bu büyümenin tüm bölgelere refah artışı olarak yansımadağına ve bölgeler arasındaki kalkınma farklılıklarının devam ettiğine vurgu yapılmıştır. Bu maksatla geliri düşük olan bölgelerin ulusal kalkınmaya katkı sunacak ve bu bölgelerdeki vatandaşları geliri yüksek olan bölgelerde yaşayan vatandaşlarla benzer hayat düzeyine yaklaştıracak özel politikalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2016:12). Bu yüzden bölge planlaması, Türkiye'de mevcut olan bölgeler arasındaki kalkınmışlık farklılıklarının azaltılması için çok önemli bir yöntem olarak görülmüştür (DPT, 2000a:62). Ayrıca ülkede hayat standardının yükseltilmesinin ancak uzun vadeli ve sistemli kalkınma çabalarıyla sağlanabileceği düşünülmüştür (Takım, 2011:156). Bu yüzden de Türkiye'de 1960 yılından sonra planlı kalkınma modeli benimsenmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Hatta serbest piyasa ekonomisi modelinin ağırlıklı olarak izlendiği dönemlerde dahi kalkınma planları merkezi olarak yapılmaya devam etmiş ve bu planlarda bölgesel kalkınmanın sağlanmasına yönelik olarak kamuya önemli görevler yüklenmiştir.

4. Türkiye'de Tarihsel Süreçte Bölgesel Kalkınmanın Kalkınma Planlarındaki Yeri

Türkiye'de bölgesel planlamanın 1960 sonrası dönemde başladığı kabul edilmektedir. Bu yüzden Türkiye'de bölgesel kalkınma politikaları, planlı dönem öncesi ve planlı dönemde uygulanan politikalar olarak ikiye ayrılabilir. 1960 öncesi dönemdeki bölgesel kalkınma politikaları genellikle örtülü olarak yürütülmüştür (Sevinç, 2011:43; Yiğit ve Maden, 2019:114). 1960 öncesi hazırlanan planların ismi de kalkınma planı olmayıp, farklı amaçlarla hazırlanmış planlardır. Aşağıda bu planlar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, bu çalışmanın esas kapsamını oluşturan 1960 sonrası hazırlanan kalkınma planları, bölgesel kalkınma kapsamında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.1. 1960 Öncesi Hazırlanan Ekonomi Planlarında Bölgesel Kalkınma (1923-1960)

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar geçen sürede ulusal kalkınma ve sanayileşmenin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Kırsal kesime yönelik harcamalar ve kentlerde yeni yatırımlar ise 1950'li yıllarda uygulanan genişlemeci politikalarla uygulama alanı bulmuştur. Dolayısıyla 1960'lı yıllara kadar konulmuş bölgesel hedeflerden ve bu hedeflere yönelik politikalarından bahsetmek zordur (Doğruel, 2006:139).

1960 yılı öncesi hazırlanan ekonomi planları; 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresi kararları, 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1933 yılında hazırlanan ve 1934-1939 yıllarını kapsayan I. Beş Yıllık Sanayi Planı (I. BYSP), 1936'da hazırlanmaya başlanan ve 1938 yılında uygulanması planlanan II. BYSP, 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayi Planı ve 1947 yılında hazırlanan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı olarak sıralanabilir.

İzmir İktisat Kongresi'nin amacı; ulusal ekonominin özellikle Türk girişimcilerinin katkısıyla geliştirilmesi olup kongrede, bölgesel kalkınma ile ilgili herhangi bir görüşme olmamıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu ise özel sektörün geliştirilmesine yönelik olup, bölgesel kalkınma ile ilgili bir hususa yer verilmemiştir (Dinler, 2005: 178-179). 1930'lardan sonra ise, 1929 Büyük Dünya Buhranı'nın da etkisiyle ekonomide daha devletçi politikalar izlenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda I. BYSP hazırlanmıştır. 1934-1939 yılları arasında uygulanan I. BYSP'de, sanayinin İstanbul ve İzmir dışına olacak şekilde tüm yurt sathına yaygınlaştırılması planlanmıştır (Bayraktutan, 1994:204). II.Dünya Savaşı'nın yaklaşması nedeniyle II. BYSP'nin uygulanmasından vazgeçilerek yerine 1939 yılında İktisadi Savunma Planı hazırlanmıştır. 1946 yılında hazırlanan İvedili Sanayi Planı'nda ise bölgesel kalkınma kapsamında, bölgesel uzmanlaşmanın önemine ve enerji kaynaklarının sanayi tesislerinin

etrafında toplanmasının gerekliliğine yer verilmiştir. Ancak bu plan uygulanamamış olup, onun yerine 1947 yılında hazırlanan İktisadi Kalkınma Planı da uygulanamamıştır (Karluk, 2009:217-219).

Sanayi Planlarında bölgesel kalkınma ilkesinden doğrudan bahsedilmemiş olup, yatırımların tüm yurda yayılması düşüncesinin benimsenmesiyle, bölgesel kalkınmadan dolayı olarak bahsedilmektedir. Dolayısıyla 1923-1950 döneminde Türkiye'nin tamamı geri kalmışlık özelliği taşıdığı için bölge ayırımına gidilerek bir bölgesel kalkınma planı uygulanamamıştır (DPT, 2000_a:24). Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında, yatırımların ülke içine dağıtılması şeklinde bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Devlet sanayi tesislerinin kurulma yerini belirlerken Anadolu'nun değişik bölgelerinde tesislerin kurulmasına özen göstermiştir (DPT, 2003:49). Tesislerin ülkenin farklı bölgelerinde kurulması politikasının izlenmesinin, yöneticilerin bölgesel kalkınma düşüncesine sahip olduğunun bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Türkiye'de 1950-1960 yılları arasında daha liberal politikalar izlenmesine rağmen, merkezi planlama uygulamaları da devam etmiştir. 1958 yılında İmar ve İskan Bakanlığının kurulmasıyla bu bakanlığa bölgesel planlar yapma görevi yapılmıştır. Bu dönemde ancak 1958'den itibaren belirli bölgeler seçilerek bölgesel planlama çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Dinler, 2005:184). Ancak, 1957-1960 yılları arasında yürütülen bölgesel planlama çalışmaları genellikle, hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunları çözmeye yönelik, mühendis ve kentleşme uzmanları tarafından yürütülen planlama çalışmalarıdır (Güler vd., 2017:51). Bu yüzden 1960'lara kadar başarılı bir planlama döneminin geçirilmediği (Erat ve Arap, 2017:138) ve planlama yönündeki çabaların sonuçsuz kaldığı dikkat çekmektedir.

4.2. 1960 Sonrası Hazırlanan Kalkınma Planlarında Bölgesel Kalkınma

Türkiye'de 1960 askeri darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasasının 41. maddesinde, devlete kalkınma planları hazırlama sorumluluğu verilmiş ve kamu hizmetlerinin yürütülmesine yönelik planlama, anayasal bir zorunluluk haline getirilmiştir. Kalkınma planlarının yürütülmesi için de DPT kurulmuştur (Kutlu vd., 2018:31).

Kalkınma planları, ülkede yapılacak harcamaların ve yatırımların hedeflerini belirleyen, ekonomik kalkınmaya ilave olarak sosyal kalkınmanın da gerçekleştirilmesini amaçlayan planlardır (Yıldız, 2019:2). Kalkınma planları; bir ülkede belirlenen ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla özel sektöre ve kamu kesimine yol gösteren ve bazen de bağlayıcı bir nitelik taşıyan planlar olarak da tanımlanabilir (Kızılboğa-Özaslan ve Alıcı, 2014:316).

Türkiye'de DPT tarafından hazırlanan kalkınma planları tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları artırarak ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirme amacını gütmüştür (DPT, 1963:3). Bu kapsamda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (I. BYKP) 01 Ocak 1963 yılından itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir. BYKP'lerin amacı; ülkenin ekonomik ve sosyal yönden kalkınmasını belli bir hızda sağlamak olarak belirlenmiştir (DPT, 2000_a:7). Dolayısıyla DPT'nin esas kuruluş amacı, bölgesel kalkınma planları yapmak değil, ulusal düzeyde ekonomik ve sosyal politikaların icra edilmesi konusunda hükümete yol göstermek olmuştur. Bu yüzden de DPT bölge düzeyinde örgütlenmemiş olup, bölgesel planların hazırlanması ve uygulanması için gerekli olan yerel teşkilat yapısı da bulunmamaktaydı (Kayan, 2012:122-124).

Ancak Türkiye'de planlı kalkınma dönemi olarak kabul edilen 1960'tan sonraki dönemde, ülke içindeki gelişmişlik farklarının giderilmesi önemli makroekonomik hedefler arasında görülmüştür (Çelikkaya vd., 2018:23). Bu yüzden bölgesel kalkınma politikalarının ana hatlarına da kalkınma planlarında yer verilmiştir. Bu kapsamda ilki 1963-1967 dönemini, sonuncusu 2019-2023 dönemini kapsayacak şekilde on bir kalkınma planı hazırlanmıştır. İlk iki plan on beş yıllık bir perspektifle hazırlanmışken, üçüncü plan yirmi iki yıllık bir perspektifle hazırlanmıştır (Kepenek, 2011:142). Ayrıca sekiz, dokuz ve onuncu planlar için bölgesel kalkınma ihtisas komisyonu raporları hazırlanmış ve bölgesel kalkınmaya yönelik ayrıntılara bu raporlarda yer verilmiştir.

Türkiye’de 1960-1980 yıllarında daha planlı bir ekonomik model uygulanmakla birlikte, 1980 yılından itibaren ağırlıklı olarak serbest piyasa ekonomisi uygulanmıştır. Buna rağmen kalkınma planları 1980 sonrasında da varlığını devam ettirmiştir. Ancak değişen çağa uygun olarak kalkınma planlarının içeriklerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları bir yandan ülkede meydana gelen değişimler ve ihtiyaçlara göre belirlenirken, diğer yandan Avrupa’nın deneyimleri ve bölgesel kalkınma anlayışındaki değişimler de dikkate alınmıştır (Çelikkaya vd., 2018:23).

Bu kapsamda Türkiye, kendi bölgesel politikalarını Avrupa Birliği (AB) bölgesel politikaları ile uyumlu hale getirmek için özellikle 1999 Helsinki Zirvesinden sonra, bölgesel kalkınma politikalarında bazı değişikliklere gitmiştir (Dulupçu vd., 2010:243). Dolayısıyla bölgesel kalkınma anlayışında yaşanan dönüşümler ve AB’ye uyum süreci, Türkiye’nin bölge planlaması yaklaşımında önemli değişimlere neden olmuştur (Keskin ve Sungur, 2010:279).

Nitekim değişen paradigmalara uygun olarak kalkınma planlarında zamanla bölge ayırımları değişmiş ve planlarda bilişim teknolojilerine, beşerî ve sosyal sermayeye, uzaktan öğrenmeye, sürdürülebilir kalkınmaya ve e-ticaret gibi kavramlara daha fazla vurgu yapılmıştır. Ayrıca kalkınma planları başlangıçta beşer yıllık hazırlanırken, yapılan değişikliklerle dokuzuncu plan yedi yıllık olarak hazırlanmıştır (Tutar ve Demiral, 2007:79). Dolayısıyla kalkınma planlarının içeriğinde meydana gelen değişim planın süresine de yansımıştır.

4.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (I. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1963-1967)

I. BYKP’de bölgesel kalkınma sorununa önemli bir yer ayrıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim planın II. Bölümünde bölgesel planlama ile ilgili çok sayıda hedef belirlenmiş, VIII. Bölüm ise tamamen bölge planlaması ve kalkınmasına ayrılmıştır.

Bölge planlama konusunun hem dünyada hem de Türkiye’de oldukça yeni bir konu olması nedeniyle, birinci planda öncelikle teorik çerçevenin geliştirilmesine çalışıldığı göze çarpmaktadır (Dulupçu vd., 2010:244). Bu kapsamda planda kalkınma politikasının sosyal hedefleri açıklanmış ve bu hedefler arasına, yurt ölçüsünde fırsat eşitliğinin sağlanması gerektiği de dahil edilmiştir. Kalkınma felsefesinin özünün ise *“mümkün olduğu kadar geniş halk topluluklarını daha yüksek bir yaşam seviyesi ve sosyal güvenliğe ulaştırmak”* olduğu belirtilmiştir. Böylelikle planın ekonomik ve sosyal hedefleri arasında bölgesel kalkınmaya vurgu yapılmıştır. Sosyal hedeflerin gerçekleşmesi için ise bölgeler arasında bir dengenin kurulmasının gerektiği belirtilerek, bu dengenin sağlanması ile bölgelerdeki kişilerin kalkınmanın sonuçlarından faydalanacağı, böylelikle de ülkede sosyal adaletin sağlanmış olacağı vurgulanmıştır (DPT, 1963:47-48).

Ayrıca planda kalkınmanın sadece ekonomik göstergelerine değil, diğer sosyal göstergelerine de yer verilmiştir. Bazı gelişmiş ve ekonomik açıdan geri kalmış illerde doktor sayısı, doktor başına düşen hasta sayısı, hastane başına düşen yatak sayısı gibi sağlık göstergeleri ile okullaşma oranı gibi eğitim verileri de planda yer almıştır. Böylelikle iller arasındaki gelişmişlik farklılığına vurgu yapılmıştır.

Planda kalkınmanın toplumsal amaçlarından birinin bölgeler arasındaki dengesizliğin azaltılarak dengeli bir kalkınmanın sağlanması olduğu ifade edilmiştir. Bu dengesizliğin oluşmasının nedenleri arasında, GKB’lerdeki girişimcilerin, sermayelerini gelişmiş bölgelere doğru aktarmalarının bulunduğu belirtilmiştir. Bu durumun ise GKB’lerdeki yoksulluğun daha da artmasına ve bölgeler arasındaki gelişme farklılığının açılmasına yol açtığı ifade edilmiştir. Planda ayrıca, GKB’lerin ekonomik kaynaklarının ve müteşebbislerinin yetersiz olmasının bu bölgelerin kalkınmasını olumsuz etkilediği ve ülkedeki bölgesel dengesizliğin daha da arttığı belirtilmiştir (DPT, 1963:53-55). Dolayısıyla planda üstü kapalı olarak GKB’lerdeki yoksulluk kısır döngüsünden bahsedildiği dikkat çekmektedir. Ancak planda, bu kısır döngüden kurtulma imkânı olduğu, bunun da geniş ölçüde ekonomik tedbirlerin alınmasından geçtiği vurgulanarak, bu tedbirlerin neler olduğu açıklanmıştır.

Bu tedbirler kapsamında, sosyal hizmet harcamalarının ve yatırımlarının GKB'lerde yoğunlaştırılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, GKB'lerden yerel sermayenin ve müteşebbislerin diğer şehirlere kaymasını önlemek ve diğer bölgelerden sermaye ve müteşebbis akımını bu bölgelere teşvik etmek için bazı GKB'lerde sanayi sitelerinin kurulmasının planlandığı, bu sitelere uygun fiyata arsa, enerji ve kredi temin edileceği ve vergi indirimleri yapılacağı vurgulanmıştır (DPT, 1963:57-58). Ayrıca, GKB'lerde müteşebbislere vergi kolaylıkları sağlanması ve kalkınmada özel kesimin rolünün artırılması da alınacak tedbirler arasında sayılmıştır (DPT, 1963:476).

Planda ulusal kaynakların etkin kullanımına da değinilerek, daha dengeli bir ekonomi için bölgelerin potansiyelinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (Göymen, 2005:36). Bu kapsamda planda, bölgesel kalkınmanın sağlanması için GKB'lerde devlet yatırımlarının artırılması ve özel sektörü teşvik edici politikalara detaylı olarak yer verilmiştir. Dolayısıyla planda bölgesel kalkınma politikaları açısından da karma ekonomik modelin benimsendiği söylenebilir.

Planda bölge planlamasının hedefleri; yatırımların yapılmasında coğrafi açıdan daha dengeli bir kalkınmanın göz önünde bulundurulması, kaynakların yüksek verimli alanlara yönlendirilmesi ve bölgeler arası dengesizlikleri gidererek GKB'lerin kalkınmalarının hızlandırılması olarak belirlenmiştir. Ayrıca bölge planlarının, ulusal kalkınma planının bir parçası olarak ele alınması gerektiği ve bölgesel planların hem birbiriyle hem de ulusal kalkınma planı ile bütünlük göstermesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (DPT, 1963:471-473). Planın ulusal kalkınmaya olan bütüncül yaklaşımı bu ifadelerde açık olarak görülmektedir.

Planda bölgeler; potansiyel gelişme bölgeleri, GKB'ler ve büyükşehir bölgeleri olarak ayrılmıştır. Potansiyel gelişme bölgelerinin üstün ve geliştirilmesi gereken yönlerinin tespit edilerek ulusal kalkınma planına uygun geniş bir yatırım planı yapılması gerektiği planda ifade edilmiştir. Kamusal hizmetlerin dağıtımında GKB'lere öncelik verilmesinin eşitlik ilkesinin bir gereği olduğu belirtilerek, desteklenecek sektörlerin seçilmesinde diğer bölgelere göre avantajlı olan sektörlerin seçilmesiyle maliyet artışı yaşanmayacağı gibi verimliliğin de yükseleceği ifade edilmiştir. Metropoliten bölgelerin etrafında ise yeni çekim ve sanayi bölgelerinin kurularak nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin dengeli dağıtılması gerektiği üzerinde durulmuştur (DPT, 1963:473-474). Dolayısıyla Türkiye'de bölgelerin tarım, sanayi, madencilik, turizm gibi sektörler açısından farklı üstünlüklerinin olduğu göz önüne alındığında, bölgesel kalkınma için bu üstünlüklerin ön plana çıkarılma düşüncesinin çok doğru bir politika olduğu söylenebilir. Bunun yanında bölgesel kalkınma için homojen ve polarize bölge kurulmasına yönelik yaklaşımlar, planın bilimsel bir bakış açısıyla hazırlandığını da ortaya koymaktadır.

I.BYKP'de bölgesel kalkınma açısından dikkat çeken bir husus da illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına planda yer verilmesidir. Bölgesel kalkınma planlarının uygulanmasına ise öncelikle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan başlanmıştır. Nitekim Keban Barajının yapılması ve Antalya bölgesinin tarım açısından geliştirilmesi de yine planda yer alan konulardır. İstanbul, şehrin ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm bulunması ve aşırı şehirleşmenin yükünün hafifletilmesi yönleriyle planda yer alırken, Zonguldak ve Ereğli sanayi ve ikinci bir demir çelik fabrikasının yapımı yönleriyle ele alınmıştır (DPT, 1963:474-476). Dolayısıyla planda Doğu Marmara'nın sanayi, Çukurova'nın tarım ve sanayi, Antalya Bölgesi'nin tarım ve turizm, Zonguldak bölgesinin ise sanayi ile gelişeceği öngörülmüştür (İncekara ve Savrul, 2011:96). Ekonomik gelişmenin, en hızlı gelişme potansiyeline sahip bölgelerden başlatılması, planda yapay kalkınma kutbu oluşturulmasının benimsendiğini göstermektedir (Dinler, 2005:187).

Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için sadece ekonomik göstergelerin değil, eğitim ve sağlık gibi kalkınmanın diğer belirleyicilerinin de geliştirilmesine vurgu yapması planda dikkat çeken en önemli husustur. Bunun yanında I. BYKP'nin, yapay kalkınma kutbu, verimlilik artışı, yatırımların teşvik edilmesi, avantajlı sektörlerin desteklenmesi ve kalkınma projeleri gibi bölgesel kalkınma

teorisi içinde yer alan çok sayıda kavrama vurgu yapması yönleriyle, bölgesel kalkınmanın planlanması açısından başarılı bir plan olduğu söylenebilir.

4.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (II. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1968-1972)

II. BYKP’de dikkat çeken husus, Türkiye’nin on altı bölge olarak analizine yer verilmesidir. Bölgesel kalkınmaya yardımcı olacak vergiler politikası, fiyat politikası ile eğitim ve sağlık sektörüne ait sorunlar ve çözüm önerileri de planda yer alan hususlar arasındadır. Planda, bölge planlamasının kalkınmada etkili bir araç olarak kullanılacağı vurgulanırken (DPT, 1968:271), ulusal plandan bağımsız bir bölge plânu hazırlanamayacağı belirtilmiştir (İncekara ve Savrul, 2011:96).

Planda, Türkiye’de bölgeler arasındaki gelişme farklılığının devam ettiği vurgulanmaktadır (DPT, 1968:57). Çözüm olarak ise özel yatırımların belirli bölgelerde aşırı yoğunlaşması yerine, gelişme potansiyeli yüksek AGB’lere yöneltilmesinin vergi kolaylıkları ile teşvik edileceği (DPT, 1968:107), gelirin bölgeler arasında daha adil dağılımına yardımcı olacak bir fiyat politikası izleneceği (DPT, 1968:110), insan gücünün bölgelerdeki dengesiz dağılımını gidermek için mahrumiyet bölgelerindeki kamu çalışanlarının maaşlarının iyileştirileceği (DPT, 1968:157) ifade edilmiştir. Bunların yanında, altyapısı hazırlanmış organize sanayi bölgeleri (OSB) kurulacağı ve enerjinin daha ucuza verileceği de planda yer almıştır (DPT, 1968:269). Ayrıca yatılı bölge okullarının geliştirilmesi ve bu okullarda meslek öğretilmesi ile ilgili amaca yer verilmiş olması, planda yer alan bir diğer önemli husustur (DPT, 1968:164). Sağlık personelinin yurt genelinde dengesiz dağılımının devam ettiği yine planda vurgulanmaktadır (DPT, 1968:216). Dolayısıyla ekonomik göstergeler yanında eğitim ve sağlık göstergelerinin iyileştirilmesi politikasının bu planda da benimsendiği dikkat çekmektedir.

Planda bölgesel kalkınma kapsamında göze çarpan en önemli hususlardan biri de şehirleşme konusuna önem vermesi ve hızlı şehirleşmenin yaratacağı sorunlara vurgu yaparak dengeli şehirleşmenin gerçekleştirilmesi gerektiğinin belirtilmesidir. Bölgeler arası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için de hizmet yatırımlarının artırılması gerektiği üzerinde durulmuştur (Dulupçu vd., 2010:244). Bu maksatla, AGB’lerdeki yatırımların büyüme potansiyeli olan şehir merkezlerinde yoğunlaştırılması gerektiği ve bu şehirlerin de kendi etrafında gelişme etkisi yaratacak noktaların oluşmasını sağlayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerdeki kamu yatırımlarında birden fazla kuruluş yeri seçilmesi ve özel sektör yatırımlarının da bu bölgelere yöneltilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1968:263). Bu amaçları gerçekleştirmek için DPT’ye çalışmaları yönlendirici ve birleştirici bir rol verilmiştir (DPT, 1968:272). Bu yönleriyle II. BYKP’de kalkınma kutuplarının oluşturulması yönünde bir politika izlenmesinin benimsendiği söylenebilir.

II. BYKP, AGB’lerde yatırımı artırmak için vergi teşvikleri verilmesi, bu bölgelerde OSB’lerin kurulması, şehir merkezlerinin yatırımlar için cazibe merkezi haline getirilmesi, eğitim ve sağlık göstergelerinde iyileştirilme sağlanması düşünceleri açısından I. BYKP ile benzerlik göstermektedir. Türkiye’yi on altı bölge olarak analize tabi tutması, hizmet yatırımlarının artırılmasına vurgu yapması, GKB’lerde çalışanların maaşlarının iyileştirilmesinin ve yatılı okullarda meslek öğretilmesinin planlanması yönleriyle I. BYKP’den ayrılmaktadır. Bölgeler arasında gelişme farklılığının devam ettiğinin belirtilmesi ise, I. BYKP’de planlanan bölgesel kalkınma politikalarının yeterince başarılı olamadığını göstermektedir.

4.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (III. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1973-1977)

III. BYKP’de ilk iki plandan farklı olarak “bölge” kavramı yerine “yöre” kavramı kullanılmaya başlanarak “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” (KÖY) kavramına yer verilmiştir. Aynı zamanda KÖY’lerin sorunlarının toplumun temel sorunlarından ayrı olarak düşünülemeyeceği nedeni ile plan bütüncül bir bakış açısıyla hazırlanmış ve kalkınma konusu bu bütüncül perspektiften değerlendirilmiştir. Kalkınma sorunlarının ülke genelinde çözülmesinin, bu sorunların yöreler düzeyinde ele alınmasıyla mümkün olmakla birlikte, bölgesel politikaların milli planı tamamlayıcı nitelikte olması gerektiği planda vurgulanmıştır (DPT, 1973:948). Planda, bölgesel politikaların

kaynak israfına yol açtığı ve ülkede sermaye birikimini ve gelişmeyi yavaşlattığı ileri sürülmüştür. Buna karşılık, her ilin karşılaştırmalı üstünlüklerinin belirlenerek uygun sektörlerin desteklenmesinin uzun vadede bölgesel kalkınma için gerekli olduğu görüşü savunulmuştur (Filiztekin, 2008:94-95). Bu nedenle planda ayrıca bölgesel kalkınma ile ilgili bir bölüm ayrılmamıştır. Köy ve köylülerin sorunlarından bahsedilirken yine bölgesel gelişmişlik farklarından bahsedilmemiş ve ülkenin geneli için değerlendirmeler yapılmıştır.

Planda, yöresel gelişmişlik farklarının uzun dönemde giderilmesi, erişilmesi gereken amaçlardan biri olarak belirlenmiştir (DPT, 1973:122). Bu kapsamda planda, yatırım harcamalarının yöresel gelişmişlik farklarına göre tespit edileceği (DPT, 1973:178) ve hayvancılık konusunda KÖY'lere ağırlık verileceği (DPT, 1973:253) vurgulanmıştır. KÖY'lerde hangi imalat sanayi alt sektörü projelerine öncelik verileceği yine planda belirtilmiştir (DPT, 1973:901).

Bunun yanında eğitim ve sağlık personelinin yöreler arasında dengesiz dağıldığı bu planda da belirtilmiştir (DPT, 1973:699). Ayrıca ülkede yöresel dengenin sağlanarak eğitimin geliştirilmesi amacıyla yatılı bölge okullarının açılması ile öğrencilere kredi ve burs verilmesi konusu da vurgulanmıştır (DPT, 1973:716). KÖY'lerde geliştirilme potansiyeli bulunan doğal ve beşeri kaynakların belirlenerek, yörelerin gelişmişlik sıralamalarının yapılması plandaki hedefler arasındadır (DPT, 1973:948). Dolayısıyla bu planda da eğitim ve sağlık sorunları çözülmesi gereken sorunlar arasında yer almıştır.

III. BYKP'nin bölgesel kalkınmaya önemli bir katkısı da bölgesel dengesizlik sorununun uzun vadede sadece bölgesel kaynaklar kullanılarak ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle çözülebileceğini öngörmesidir. Bu öngörü sonraki dönemde bölgesel politikaların ana eksenini oluşturmuş ve yerel kalkınma projeleri önem kazanmıştır (Göymen, 2005:37). Dolayısıyla III.BYKP her ne kadar bütünlükçü bir bakış açısıyla hazırlansa da KÖY kavramı ve sorunlarından, bölgesel kaynaklardan ve yerel yönetimlerden bahsetmesi yönleriyle bölgesel kalkınma sorunlarını da önemli oranda ele almıştır. Ayrıca bölge kavramı yerine yöre kavramına yer vermesi ile ilk iki plandan ayrılmaktadır. Bunun yanında yöreler arasında eğitim ve kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik olarak yatılı okulların açılması, eğitimin geliştirilmesi ve sağlık personelinin dengeli dağıtılması yönündeki yaklaşımlar ilk iki planla örtüşmektedir.

4.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (IV. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1979-1983)

IV. BYKP'yi ilk üç plandan ayıran husus; coğrafi bölgeler, KÖY'ler ve en büyük üç şehir ile ilgili nüfus ve gelir dağılımı başta olmak üzere bazı istatistiklere yer vererek, bölgelerin ve şehirlerin karşılaştırılmasına imkân tanınmasıdır.

Planda gelişmiş bölgelerde amaç; gelişmeyi sürekli hale getirmek, düzensiz şehirleşmeyi önlemek, sanayi altyapısını oluşturmak iken, GKB'lerde ise amaç; kalkınma sürecini başlatmak ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak olarak ifade edilmiştir. İlk üç planda da bölgesel dengesizliklerin giderilmesi hedeflenmiş olmasına rağmen, bu amaçlara ulaşamadığı ve dengesizliklerin arttığı planda ifade edilmiştir. Dengesizliği artıran nedenlerin başında ise GKB'lerin diğer bölgelere göre kamu yatırımlarından daha az pay almasıyla birlikte özel sektörün bu bölgelere yönlendirilememesi olduğu vurgulanmıştır (DPT, 1979:72-75). Ayrıca planda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde hızlı kalkınmanın sağlanması maksadıyla, sorunların bölgesel kalkınma düşüncesi kapsamında değerlendirileceği belirtilmiş ve bu bölgelerdeki projelerin geliştirilip hızlandırılması konusu kamu kuruluşlarına görev olarak verilmiştir (DPT, 1979:293-294). Bunun yanında bölgeler ve yöreler arasında gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla izlenmesi düşünülen politikalara da planda yer verilmiştir (DPT, 1979:667).

IV. BYKP'yi ilk üç plandan ayıran diğer bir husus da kalkınma projelerinin bu planda daha fazla öne çıkmasıdır. Bu kapsamda planda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki kalkınma sorunlarına, bu bölgelerde yapılması planlanan projelerle çözüm bulunması hususu, detaylı olarak anlatılmıştır.

Ancak bu planda da bölgesel kalkınma hedefinin gerçekleştirilemediği ve bölgeler arasında kalkınma farklılığının arttığı ifade edilmiştir.

4.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (V. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1985-1989)

V. BYKP’de, önceki planlarda uygulanan KÖY uygulamasına devam edildiği ve bu politikaya ilişkin esasların büyük ölçüde korunduğu göze çarpmaktadır (Keskin ve Sungur, 2010:284). Planda ayrıca az gelişmiş bölge merkezlerinin oluşturulması ile KÖY’lerde yerel potansiyelin geliştirilmesi yönünde bir teşvik politikası uygulanması amaçlanmıştır (Doğruel, 2006:140). Bu kapsamda KÖY’lerde kalkınmanın hızlandırılması ile ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi ve bu yöreler ile diğer yöreler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması planın temel amaçları arasında gösterilmiştir (DPT, 1985:1-2). Bu maksatla Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)’ne özel bir önem verilerek, projeyi geliştirmek için bir koordinasyon ünitesi kurulması planlanmıştır (DPT, 1985:39). Ayrıca planda, gelişme potansiyeli olan sektörlerin gelişiminin hızlandırılması ve kaynakların etkili kullanılması amacıyla bölge planlarının yapılması gerektiği de belirtilmiştir (DPT, 1985:161). Dolayısıyla bölge planlaması V. BYKP ile tekrar ön plana çıkmıştır. Bunun yanında AGB’lerden metropollere olan göçün önlenmesi için göç veren bölgelerde istihdama öncelik verilerek nüfus hareketlerinin önlenmesi planlanmıştır (DPT, 1985:161-162).

Planda AGB’lerde tarım ve sanayi sektörlerinin geliştirilmesine yönelik olarak da bazı politika önlemlerine yer verilmiştir. Tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik olarak; tarımsal potansiyelin değerlendirilmesi, tarımsal altyapılarının geliştirilmesi ve kırsal kalkınma projelerinin geliştirilmesi planlanmıştır (DPT, 1985:162). İmalat sektörünün geliştirilmesine yönelik olarak ise; firmalara düşük maliyetli kredi sağlanması, AGB’lerdeki yatırımlara devlet güvencesi verilmesi, sanayi yatırımcısına vergilendirmede kolaylık sağlanması, Bölgesel Gelişme Şeması hazırlanarak OSB’lerin kurulması ve bu bölgelerde lojman yapılması tedbirlerine yer verilmiştir (DPT, 1985:162-163). KÖY’lerde sadece büyük ölçekli yatırımlar değil, küçük ölçekli emek yoğun sanayi projelerinin de teşvik edilmesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Ortadoğu pazarına yönelik üretim yapan işletmelerin kurulmalarının sağlanması, bu bölgelerde kamusal yatırım projelerinde çalışanların maaşlarının iyileştirilmesi ve yatırım tesislerinin enerji ve alt yapısının devlet tarafından geliştirilmesi planın hedefleri arasında yer almıştır (DPT, 1985:163-164).

Planda, KÖY’lerde geliştirilecek sanayilerin potansiyel kaynakları harekete geçirebilecek ve bölgelerin gelişmesinde itici güç olabilecek sektörlerden seçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, büyük ölçekli yatırımların yanı sıra küçük ölçekli ve emek yoğun sanayi projelerinin teşvik edilmesi de plan hedefleri arasındadır (Dulupçu vd., 2010:244).

GAP’ın hızlandırılması, imalat sanayiinin geliştirilmesi, AGB’lerden metropollere nüfus hareketlerinin önlenmesi, tarımsal ve kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesi, kredi maliyetlerinin düşürülmesi ve bu bölgelerde çalışanların özlük haklarının iyileştirilmesi önceki planlarda da yer alan politika önlemleridir. Yatırımların alt yapısının devlet tarafından yapılması, Ortadoğu pazarına açılma, küçük ölçekli projelerin desteklenmesi ve bölge planlarının yapılması düşüncesi ise bu planı önceki planlardan farklı kılan politikalaradır.

4.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında (VI. BYKP) Bölgesel Kalkınma (1990-1994)

Hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımının iyileştirilmesi ile KÖY’lerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden geliştirilerek bölgesel kalkınma farklılıklarının zamanla azaltılması, VI.BYKP’nin başlıca amaçları arasında sayılmıştır (Güler ve ark., 2017:50).

Planda, kalkınma faaliyetlerinin bölgeler arasında dengeyi gözetmesi yanında, bölgesel kalkınma çalışmalarının bölgede refahı yaygınlaştırmayı ve artırmayı amaçlayacak şekilde yürütülmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Özel kesim yatırımlarını artırmak amacıyla özel bir fon oluşturulması, bölge sorunları ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri üzerinde çalışmak için bölgedeki üniversitelerin birinde bir enstitüsü kurulması ve gümrük kapılarında sınır ticaretinin geliştirilmesi

amaçları da planda dikkat çeken diğer hususlardır. AB'nin uyguladığı bölgesel politikalarda dikkat edilen amaç ve uygulamaların da kalkınmada göz önüne alınacağı hususu altıncı planı önceki planlardan ayıran en önemli husustur (DPT, 1989:318-319). Nitekim daha sonraki dönemlerde hazırlanan bölgesel kalkınma politikalarında, AB'nin bölgesel kalkınma anlayışı etkili olmuştur (Filiztekin, 2008:95). Bunun yanında planda, önceki planlardan farklı olarak metropolitan bölge sorunlarına daha kapsamlı olarak yer verilmiştir. Ayrıca beşinci planda benimsenen bölgesel ayrıma dayalı bölgesel planlama yaklaşımı terkedilmiş, KÖY'lerde daha ayrıntılı planlama yapılacağı ilkesi benimsenmiştir (Dinler, 2005:194).

Planlama faaliyetlerinde AB bölgesel politikalarının benimsenmesi, metropol bölge sorunlarına daha fazla yer ayrılması ve bölgesel kalkınma konusunda üniversitelerle iş birliği yapılması düşüncesi VI. BYKP'yi önceki planlardan ayıran en önemli farklılıklardır. Ayrıca GKB'lerde özel yatırımların da teşvik edilmesinin planlanması ve sınırdaki illerin sınır ticaretini geliştirmeye yönelik politikaların benimsenmesi bölgesel kalkınma açısından dikkat çeken politikalardır. GKB'lerde gelir dağılımının iyileştirilmesi ve bu bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden geliştirilmesinin planlanması önceki planlarda da yer alan bölgesel kalkınma politikalarıdır.

4.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (VII.BYKP) Bölgesel Kalkınma (1996-2000)

VII. BYKP'de, önceki planlarda belirlenen bölgesel kalkınma amaçlarına ulaşılamadığı ifade edilerek, bunun nedenlerine değinilmiştir. Bu kapsamda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan terör faaliyetlerinin iç göç hızını kentleşme imkânlarının üzerinde artırarak kalkınmayı olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Bunun yanında bu bölgelerde vasıflı işgücünün ve sermayenin yetersiz olmasının ve özellikle Irak'a mal satamama nedeniyle pazarlamada karşılaşılan zorlukların, özel girişimcilerin yatırım yapma isteğini azalttığı ve mevcut tesislerin de düşük kapasite ile üretim yapmasına yol açtığı ifade edilmiştir (DPT, 1995:170-171). Bir bütün teşkil eden kalkınmanın, bölgede artan terör olayları nedeniyle, ulusal birliği güçlendirecek nitelikte olmasının gerektiğine planda vurgu yapılmıştır. Nüfus artış hızı yüksek bölgelerde aile planlaması çalışmalarının yapılacağı da belirlenen amaçlar arasındadır. Ayrıca GAP bölgesi için de kalkınma kapsamında çeşitli politika öncelikleri belirlenmiştir (DPT, 1995:174-176). Ayrıca bir kalkınma planında ilk defa bölgesel kalkınma çalışmalarında sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmiş (Keskin ve Sungur, 2010:286) ve planların çevreyi ve ekolojik dengeyi dikkate alan bir bakış açısıyla hazırlanması gerektiği ifade edilmiştir.

Bölgesel kalkınma amaçları dikkate alınarak kamu yönetiminin yeniden örgütlenmesi konusunun planda yer alması, bu planı diğerlerinden ayıran bir diğer yeniliktir (Doğruel, 2006:140). Bunlara ilave olarak planda, ülkenin görece olarak geri kalmış yöreleri için bölgesel kalkınma projeleri hazırlanacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda, Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Projesi (DOKAP), Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi gibi bazı bölgesel planlama çalışmalarına da planda yer verilmiştir (Güler vd., 2017:50).

Sürdürülebilir kalkınma gibi güncel kavramların kalkınma planına dahil edilmesi, planın hazırlanmasında güncel paradigma değişimlerinin dikkate alındığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bunun yanında yaşanan terör olaylarının, bölgelerin kalkınmasına olan olumsuz etkilerinin kapsamlı olarak incelenmesi ve çözüm yollarına ilişkin projelerin planda yer alması ile kamu yönetiminin yeniden örgütlenme düşüncesi VII.BYKP'yi önceki planlardan farklılaştırmaktadır. Aile planlamasının önemine vurgu yapılması yine planda dikkat çeken bir diğer husustur. Önceki planlarda vurgulanan kalkınmanın bir bütün olarak görülmesi düşüncesi bu planda da aynen korunmuştur.

4.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (VIII.BYKP) Bölgesel Kalkınma (2001-2005)

VIII. BYKP'de, diğer kalkınma planlarından farklı olarak AB ile OECD üyesi ülkelerin bölgesel kalkınma planları hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Yine önceki planlardan farklı olarak coğrafi

bölge temelinde bölgelerin; sosyoekonomik gelişmişlik endeksi, kişi başına milli gelir endeksi ile tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün dağılımı ve büyüme hızları hakkında bilgiler verilmiştir. Bölge ve illerdeki imalat sanayiinin durumu da polarize bölge yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Ayrıca planda, Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma planlarının, altyapı yatırımları ve ödeneklerin yetersiz olması gibi nedenlerle başarısız olduğu, metropol kentlerdeki sorunların devam ettiği, özellikle GKB’lerdeki üniversitelerin sorunlarının ve bölgeler arası göçün olumsuz etkilerinin devam ettiği ifade edilmiştir. Bunun yanında Türkiye’de yaşanan depremlerin, bölgesel kalkınma politikalarının daha etkin uygulanması gerektiğinin önemini ortaya koyduğu belirtilerek, bölgesel planların başarısız olduğuna vurgu yapılmıştır (DPT, 2000:61-63).

GAP’a ilave olarak, bölgesel kalkınma amacıyla diğer bölgesel gelişme projelerine de başlanacağı belirtilmiştir (Keskin ve Sungur, 2010:286). Bu kapsamda planda DAP’a ayrıntılı yer verilmiş ve 14 ili kapsayan projeye, homojen bölge olmaları nedeniyle Bayburt ve Gümüşhane’nin de dahil edildiği belirtilmiştir. Planda DOKAP, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi ve Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişim Planı hakkında da detaylı bilgi verilirken, Doğu Akdeniz Bölgesi Gelişim Projesi ve Marmara Bölge Planı’nın da başladığı ifade edilmiştir.

Planda küreselleşme sürecinde değişen koşullara uyum, rekabet, örgüt yapılarında esneklik gibi konulara yer verilmesi, geleneksel bölge anlayışından çok, yeni bir bölge anlayışının gündeme getirildiğini göstermektedir (Akkuş, 2022:1784). Bu yeni bölge anlayışı yerel dinamiklere daha fazla önem veren bir yaklaşımdır (Doğruel, 2006:140). Bu kapsamda dönem içerisinde çıkarılan yasalarla yerel yönetimlerin yetki ve sorumlulukları artırılmıştır (Filiztekin, 2008:98).

Sekizinci planda KÖY’lerin sorunlarına da değinilmiş ve bölgesel kalkınma farklılığını giderici bazı politika önlemlerine yer verilmiştir. Bunun yanında kırsal kalkınma projelerinin mevcut durumu hakkında bilgi verilirken, kırsal kalkınma politikası kapsamında halen yürütülen ve yürütülmesi planlanan ekonomi politikaları hakkında da bilgi verilmiştir. VIII.BYKP dünyadaki küreselleşme sonucu bölgesel kalkınma anlayışında meydana gelen değişimlere yer vermesi ve depremin bölgesel kalkınma ile ilişkisine ilk defa yer vermesi yönleriyle de önceki planlardan ayrılmaktadır. Daha önce hazırlanan bölgesel planların başarısız olduğu hususu önceki kalkınma planlarında olduğu gibi bu planda da yer almıştır.

4.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planında (IX.KP) Bölgesel Kalkınma (2007-2013)

Planlı ekonomik dönem boyunca kalkınma planları beş yıllık kalkınma planı olarak isimlendirilirken, 2007 yılından sonra hazırlanan planlardan beş yıllık tabiri çıkarılarak sadece kalkınma planı tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bölgesel kalkınmanın sağlanması da devletin stratejik amaçları arasında sayılmıştır. Bu planda da bölgelerin sorunlarına daha bütüncül bir kalkınma politikası ile yaklaşılması gerektiği savunulmuştur (DPT, 2006:91).

Planda bölgesel kalkınmaya özel sektör katkısını artırmak amacıyla gelir vergisinin indirilmesi ve sigorta primi ödemelerinde indirim sağlanması gibi bazı teşvik tedbirlerine yer verilmiştir (İncekara ve Savrul, 2011:99). Planda, AB bölgesel istatistik sistemine uygun şekilde üç düzeyi kapsayan istatistiki bölge sınıflamasına gidilmiştir. Bunun yanında, sekizinci planda belirtilen bölgesel planlara, GAP hariç sınırlı finansman ayrılabilirdiği ifade edilmiştir (DPT, 2006:47). Ayrıca, yerel kalkınmaya yönelik girişimlerin geliştirilmesini ve yaygınlaştırmasını hedefleyen Ön Ulusal Kalkınma Planı (ÖUKP) kapsamında, AB destekli bölgesel kalkınma programları hakkında da bilgi verilmiştir (DPT, 2006:48).

Planda dikkat çeken bir diğer husus da öncelik AGB’lerde olmak üzere, yeni polarize bölge oluşturmaya yönelik politikaların uygulanmak istenmesidir. Planda göze çarpan bir diğer husus da AGB’lerde sosyal sermayenin geliştirilmesi kavramına yer verilmesidir. (DPT, 2006:92). Sosyal sermaye kavramının bölgesel kalkınmada oynadığı rol dikkate alındığında, kalkınma planında bu kavrama yer verilmesi, gelişen ve değişen kalkınma anlayışının plana da yansıdığını göstermektedir.

Bunun yanında planda, bölgesel kalkınma stratejisi olarak sürükleyici sektörlerin liderliğinde yerel kümelenme alanlarının desteklenmesine vurgu yapılmıştır (DPT, 2006:93). Bu planda diğer planlardan farklı olarak dikkat çeken bir husus ise, yerel ürünlerin tanıtım ve pazarlanmasında e-ticaretin kullanılmasının hedeflenmesidir. Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınma çabalarını desteklemek için teşvik edilmesi gerektiği de planda yer almıştır (DPT, 2006:93). Böylelikle, şehirler ve bölgelerin kendi dinamiklerini ve potansiyelini değerlendiren uygun stratejiler ile ve bütün kesimleri kalkınma sürecine katan iyi yönetim modelleri ile ülkenin kalkınması öngörülmüştür (Filiztekin, 2008:98). Bu sayede hem ulusal hem de yerel tüm kuruluşların bölgesel kalkınma ortak hedefi etrafında bütünleşmesi ve gayret göstermesi amaçlanmıştır. Tanıtım ve pazarlamada e-ticaretin kullanılmasının özendirilmesi ise, gelişen teknolojinin kalkınma planına bir yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Dolayısıyla sosyal sermaye ve e-ticaret gibi kavramların bölgesel kalkınmada oynadığı role bir kalkınma planı kapsamında ilk defa IX. KP ile yer verilmiştir. Ayrıca plan, AB bölgesel istatistik sistemine geçilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınmadaki öneminden bahsetmesi yönleriyle de dikkat çekmektedir. Bölge sorunlarına bütüncül yaklaşım, özel sektörün desteklenmesi ve bölgesel projelere yeterli kaynak ayrılmadığı hususu önceki planlarda olduğu gibi bu planda da vurgulanmıştır.

4.2.10. Onuncu Kalkınma Planında (X.KP) Bölgesel Kalkınma (2014-2018)

DPT'nin görev ve işlevlerinin 2011 yılında 641 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan Kalkınma Bakanlığına devredilmesi ve kalkınma planlarının yapılması görevinin bu bakanlığa verilmesi nedeniyle (RG, 2011-27958), X.KP bu bakanlık tarafından hazırlanmıştır. Planda bölgesel kalkınma sorunları; yeterli istihdamın yaratılamaması, gelir dağılımındaki adaletsizlik, toplumsal barış, güven ve sosyal uyumun eksikliği, potansiyel kaynakların yeterli düzeyde kullanılamaması ve göç oranının yüksekliği olarak sıralanmıştır. Bu yüzden tüm yerleşim bölgelerinde hayat kalitesi standartlarının sağlanması, mekânsal dezavantajların ve fırsat eşitliği açısından doğurduğu zorlukların minimum seviyeye düşürülmesi gerektiği belirtilmiştir. Üretim faaliyetlerinin belirli bölgelerde yoğunlaşmasının da bölgeler arasında kalkınma farklılıklarının artmasına yol açtığı ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013:117).

X. KP'de bölgeler arası etkileşimi artırmak amacıyla çekim merkezleri ve gelişme odaklarını gözeterek ulaştırma hizmetlerinin geliştirilmesi hedefi dikkat çekmektedir. Ayrıca bölgelerin rekabet güçlerinin artırılması da sık vurgulanan bir hedef olarak planda yer almıştır. Bölgesel gelişme ve bölgesel rekabet hedefleri için de Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinin (BGUS) yürürlüğe konulması planlanmıştır. Bölgesel kalkınma kapsamında cazibe merkezlerinin oluşturulmasının ve geliştirilmesinin gerekliliği bu planda da vurgulanan bir olgu olmuştur. AGB'lerin kalkınmasında beşerî sermayeye yapılan vurgu da planda dikkat çeken bir diğer husustur. Beşerî sermayenin artırılması için de uzaktan eğitim programlarının ve e-öğrenmenin desteklenmesi önerilmiştir. Buna paralel olarak kırsal bölgelerde bilişim teknolojileri altyapısının geliştirilmesi ve internet erişiminin artırılması da planda vurgulanan hususlar arasındadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013:123-124).

Bölgesel kalkınma kapsamında beşerî sermayeye yapılan vurgu, X. KP'yi önceki planlardan ayıran en önemli husustur. Bunun yanında bölgesel rekabetin önemi de özellikle vurgulanan bir konudur. Önceki planlarda vurgulanan AGB'lerde istihdamın yetersiz olması, gelir dağılımı adaletsizliği, kaynakların verimli kullanılmaması ve metropol şehirlere göç sorunlarının devam ettiği önceki planlarda olduğu gibi bu planda da tekrar edilmiştir.

4.2.11. On Birinci Kalkınma Planında (XI. KP) Bölgesel Kalkınma (2019-2023)

Kalkınma planlarının yapılması görevi 2018 yılında yapılan değişiklikle kurulan Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığına verilmesi nedeni ile (RG, 2018-30488) XI.KP bu kurum tarafından hazırlanmıştır. Bu planda dikkat çeken husus, önceki planlarda olduğu gibi ulusal kalkınma odaklı

hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca önceki kalkınma planlarından farklı olarak bölgesel kalkınma konusuna daha az yer ayrılmıştır. Bunun yanında önceki planlarda, mevcut bölgesel kalkınma sorunlarına detaylı yer verilirken, XI. KP’de bu konuya yer ayrılmamıştır. Sadece, Doğu-Batı yönünde ve iç-sahil kesimleri arasında sosyoekonomik kalkınma açısından farklılıkların devam ettiği belirtilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:157).

Planda bölgesel kalkınmanın geliştirilmesi amacıyla; kalkınma idareleri ve ajanslarının etkinliğinin artırılacağı, görece GKB’lerde kentsel ve sınai altyapıların geliştirilmesinin ve gelişme potansiyeli olan sektörlerde istihdamın artırılmasının ve yaşam kalitesinin yükseltilmesinin destekleneceği ifade edilmiştir. Ayrıca cazibe merkezlerini destekleme programlarının devam edeceği, sosyal destek programlarının yeniden yapılandırılarak yaygınlaştırılacağı ve ilgili kamu kuruluşları arasında bölgesel kalkınma alanında verilen desteklerin koordinasyonunun sağlanacağı hususuna yer verilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019:157-158). Önceki planlarda sıklıkla bahsedilen cazibe merkezlerinin ve gelişme potansiyeli olan sektörlerin desteklenmesi, altyapının geliştirilmesi, istihdamın artırılması politikalarına bu planda da yer verildiği dikkat çekmektedir.

5. Türkiye’de Kalkınma Planlarının Bölgesel Kalkınma Açısından Değerlendirmesi

Türkiye’de ulusal kalkınmanın yönünü belirlemek ve kalkınma politikalarını oluşturmak amacıyla hazırlanan on bir kalkınma planında da, bölgesel kalkınma sorunlarına değinilmiş ve çözüme yönelik politika tedbirleri açıklamıştır. Önceki bölümde detayları verilen kalkınma planlarında vurgulanan bazı bölgesel kalkınma sorunları ve bu sorunlara kalkınma planlarında getirilen çözüm önerileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Kalkınma Planlarında Vurgulanan Bölgesel Kalkınma Sorunları ve Çözüm Önerileri

Kalkınma Planı Adı	Vurgulanan Bölgesel Kalkınma Sorunları	Planda Belirtilen Çözüm Önerileri
I.BYKP (1963-1967)	Gelir dağılımı adaletsizliği, fırsat eşitsizliği, sosyal güvenlik imkânlarından eşit yararlanamama, eğitim ve sağlık alanındaki yetersizlikler, kalkınmada özel kesimin rolünün yetersizliği.	Geniş çaplı ekonomik tedbirler, dengeli kalkınma politikası, yatırımcıların teşvik edilmesi.
II.BYKP (1968-1972)	Bölgeler arası gelişme farklılıklarının devam etmesi, sağlık personelinin bölgeler arasında dengesiz dağılımı.	On altı bölgeye göre analiz yapılması, özel yatırımların gelişme potansiyeli yüksek AGB’lere yöneltilmesi, kamu sektöründeki ücretlerin iyileştirilmesi, düzenli sanayi bölgeleri kurulması ve ucuz enerji imkânı sağlanması.
III.BYKP (1963-1977)	Yöresel gelişmişlik farklarının devam ediyor olması.	Bölge yerine yöre kavramının kullanılması, sorunlara bütüncül yaklaşım, yatırım harcamalarının yöresel gelişmişlik farklarına göre tespit edilmesi, KÖY’lerde öncelik verilecek imalat sanayi alt sektörü projelerinin belirlenmesi.
IV.BYKP (1979-1983)	Gelişmiş bölgelerde gelişmeyi sürekli kılmak, düzensiz şehirleşmeyi kontrol altına almak, sanayi altyapısını düzenlemek, GKB’lerde kalkınma çalışmalarını başlatmak ve sürekli hale getirmek.	Sorunların bölge gelişme anlayışı çerçevesinde topluca ele alınması, projelerin geliştirilip hızlandırılmasının kamu kuruluşlarına görev olarak verilmesi, gelir dağılımını iyileştirmek amacıyla yapılması planlanan politikaların belirlenmesi.

Tablo 1 (Devamı): Kalkınma Planlarında Vurgulanan Bölgesel Kalkınma Sorunları ve Çözüm Önerileri

V.BYKP (1985-1989)	KÖY’lerde kalkınmanın hızlandırılması, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi ve kalkınma farklılıklarının azaltılması.	GAP’ın geliştirilmesi, gelişme potansiyeli olan sektörlerin gelişiminin hızlandırılması, kaynakların etkili kullanılması, metropollere göçün önlenmesi, kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesi.
VI.BYKP (1990-1994)	Kalkınmanın bölgeler arasında dengeli olmasının ve bölgesel gelişme çalışmalarının refahı yaygınlaştırıcı ve artırıcı yönde ele alınmasının temel ilke olarak benimsenmesi.	Hazırlanan planlarda AB bölgesel kalkınma politikalarının göz önünde bulundurulması, özel kesim yatırımlarını artırmak için özel bir fon oluşturulması, bölge sorunlarını ve çözüm tedbirleri üzerinde çalışmak üzere bölgedeki üniversitelerin birinde bir enstitüsü kurulması, sınır ticaretinin geliştirilmesi.
VII.BYKP (1996-2000)	Terör faaliyetleri nedeniyle bölgesel kalkınma hedeflerine ulaşılamaması, hızlı gelişmenin ve kentleşmenin getirdiği sorunların artmaya başlaması, nitelikli işgücü ve sermaye yetersizliği.	Bölgesel kalkınma çalışmalarının sürdürülebilir kalkınma anlayışı içerisinde hazırlanması, aile planlaması çalışmaları yapılması, GAP’a öncelik verilmesi.
VIII.BYKP (2001-2005)	Uygulanan bölgesel kalkınma planlarının başarısızlığı, metropol kentlerdeki sorunlar ile GKB’lerdeki sorunların devam etmesi.	Bölgesel kalkınma politikalarının daha etkin uygulanması, GAP ve diğer bölgesel kalkınma projelerinin geliştirilmesi.
IX.KP (2007-2013)	Bölgelerin sorunlarına daha bütüncül bir bölgesel kalkınma politikası ile yaklaşılması, önceki bölgesel kalkınma planına sınırlı finansman ayrılmış olması.	Bölgesel kalkınma stratejisi hazırlanması, özel sektör teşviklerinin artırılması, AB istatistiki bölge sınıflamasına gidilmesi, yeni polarize bölgeler oluşturulması, sosyal sermayenin geliştirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınma çabalarına katkı sağlamlarının özendirilmesi, e-ticaretin kullanılması.
X.KP (2014-2018)	İşsizlik oranının yüksekliği, gelir dağılımındaki adaletsizlik, potansiyel kaynakların verimli kullanılmaması, göç oranının yüksekliği gibi bölgesel dengesizliklerin devam etmesi, üretimin belirli yerlerde yoğunlaşması.	Ulaştırma hizmetlerinin geliştirilmesi, cazibe merkezlerinin oluşturulması ve geliştirilmesi, GKB’lerin rekabet güçlerinin artırılması, beşeri sermayenin artırılması, kapsayıcı kalkınma ve fırsat eşitliği önündeki engellerin minimuma indirilmesi.
XI.KP (2019-2023)	Sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarının önemini koruması	Kalkınma ajanslarının geliştirilmesi, sosyal destek programlarının artırılması, cazibe merkezlerinin kurulması, ilgili kamu kuruluşları arasında koordinasyon sağlanması.

Kaynak: (Kalkınma Planlarının incelenmesi sonucu yazar tarafından oluşturulmuştur.)

İlk kalkınma planı olması nedeniyle I. BYKP’de bölgesel kalkınmaya daha fazla yer ayrıldığı dikkat çekmektedir. Bu planda sadece bölgesel ekonomik göstergelerin iyileştirilmesine değil, özellikle GKB’lerde eğitim ve sağlık gibi kalkınmanın diğer göstergelerinin geliştirilmesine de vurgu yapılmıştır. Bu yüzden dengeli bir kalkınma politikasının izleneceği belirtilmiştir. II. BYKP’de dikkat çeken husus, bölge ayırımına gidilmesi ve Türkiye’nin on altı bölge olarak analize tabi tutulmasıdır. Kamu ve özel sektörün desteklenmesine yönelik olarak ücret iyileştirilmeleri ve ucuz enerji gibi teşvik politikaları ön planda olmuştur. III. BYKP’de bölge yerine yöre kavramı kullanılmaya başlanmış ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere kavramı literatüre girmiştir. Bunun yanında imalat sanayi alt sektörlerinin desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. IV. BYKP’de ise GKB’lerdeki projelerin hızlandırılması konusu kamu kuruluşlarına görev olarak verilmiştir. Ayrıca kalkınma çalışmalarının başlatılması ve bu çalışmaların sürekli hale getirilmesi amaçlanmıştır. V.BYKP’de GAP’ın geliştirilmesi, kırsal kalkınma projelerinin desteklenmesi ve göçün önlenmesi hedef olarak belirlenmiştir. VI. BYKP’de AB bölgesel politikalarının benimsenmesi, üniversitelerle iş birliği ve özel kesim yatırımları için fon oluşturulması dikkat çeken politikalar. VII. BYKP’de bölgesel farklılıkların giderilmesinde sürdürülebilir kalkınma olgusuna vurgu yapılmış ve terör faaliyetlerinin bölgesel kalkınmaya olan olumsuz etkisi ele alınmıştır. VIII. BYKP’de bölgesel kalkınma

sorunlarının devam ettiği belirtilerek kalkınma projelerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. IX. KP’de sürükleyici sektörlerin liderliğinde yerel kümelenme alanlarının desteklenmesi, sosyal sermayenin geliştirilmesi, e-ticaretin yaygınlaştırılması, sivil toplum kuruluşlarının bölgesel kalkınmaya katkı sağlaması vurgulanan politikalar. X. KP’de cazibe merkezlerinin oluşturulması, beşeri sermayenin geliştirilmesi, kapsayıcı kalkınma ön planda iken, XI. KP’de bölgesel kalkınma için kamu kuruluşları arasında koordinasyon sağlanması, kalkınma ajanslarının geliştirilmesi ve cazibe merkezlerinin kurulması üzerinde durulmuştur.

Ancak tüm bu çözüm önerilerine rağmen, bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi konusunda yeterince başarılı olunamadığı kalkınma planlarında açıklıkla ifade edilmektedir (DPT, 2008:13). Bu başarısızlığın nedenleri konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nedenlerden birinin kalkınma planlarında yazan politikaların yeterince uygulanmaması olduğu düşünülürken diğer bir başarısızlık nedeninin ise, bu politikaların dışarıdan etkilenme ya da uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenmesi sonucu oluşturulması olduğu düşünülmektedir (Filiztekin, 2008:93).

6. Sonuç

Kalkınmanın gerçekleştirilmesi, gelişmekte olan ülkelerin en önemli hedeflerinden biridir. Bölgesel kalkınma ise hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin çözmesi gereken bir sorundur. Ülkeler bu sorunların üstesinden gelebilmek için değişik ekonomik modeller uygulamakta ve planlar yapmaktadırlar. Kalkınma, Kurtuluş Savaşının kazanılmasıyla birlikte Türkiye’nin de öncelikli hedefleri arasında olmuştur. Bu maksatla Türkiye 1960 yılına kadar ekonomik alanda bazen serbest piyasa ekonomisi bazen de daha devletçi politikalar izlemiştir. Bu süreçte de, bir kısmı değişik nedenlerle uygulanamayan çok sayıda ekonomik plan hazırlamıştır. 1960 öncesi hazırlanan bu planlar genellikle ulusal kalkınma odaklı olup, ulusal sanayinin geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Ayrıca bölgesel kalkınma kavramının bu planlarda yeterince yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun en büyük nedeninin ise ülkenin büyük kısmının kalkınma sorunu yaşaması olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye 1960 yılına kadar uyguladığı ekonomik modellerle kalkınmasını istenen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Özellikle serbest piyasa modelinin başarısız olduğu düşüncesi, dış ülkelerin istekleri ve halkın beklentileri doğrultusunda 1960’tan itibaren planlı kalkınma modeli uygulamaya başlamış ve kalkınmasını devlet eliyle gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda DPT kurulmuş ve bu kuruma kalkınma planlarını yapma görevi verilmiştir. Türkiye’de birincisi 1963, sonuncusu ise 2019 yılında yürürlüğe giren on bir kalkınma planı hazırlanmıştır. İlk dokuz plan DPT tarafından hazırlanmıştır. DPT’nin görev ve yetkilerinin Kalkınma Bakanlığına devredilmesi nedeniyle onuncu plan Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmış, Kalkınma Bakanlığının görevlerinin diğer kurumlara devredilmesi nedeniyle on birinci plan Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. Hazırlanan ilk sekiz planın ismi “Beş Yıllık Kalkınma Planı” olarak adlandırılırken, dokuzuncu plandan itibaren sadece “Kalkınma Planı” olarak adlandırılmıştır.

Türkiye’deki on bir kalkınma planı incelendiğinde bölgesel kalkınma sorunlarının planlarda, bütünlükçü bir yaklaşımla ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni ise bölgesel kalkınma sorununun, ulusal kalkınma sorununun bir parçası olarak görülmesidir. Buna rağmen hazırlanan tüm kalkınma planlarında bölgesel gelişme farklılıklarını azaltma hedefine önemli oranda yer verildiği dikkat çekmektedir. Planlarda öncelikle mevcut sorunların ortaya konulduğu, sonra da bu sorunların çözümüne yönelik tedbirlere yer verildiği tespit edilmiştir.

Kalkınma planlarında en çok vurgulanan bölgesel kalkınma sorununun GKB’lerdeki gelir düşüklüğü ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sorunla bağlantılı olarak çözülmesi gereken bir diğer sorun ise istihdam sorunudur. İstihdam sorununun temelinde de GKB’lerde yatırımların yetersiz olması gelmektedir. Bu durum aynı zamanda metropol kentlere göç sorununu ve metropol şehirlerin sorunlarının artmasını da beraberinde getirmektedir. Göç aynı

zamanda GKB'lerde nitelikli işgücünün kaybına ve sermaye yetersizliğine de neden olmaktadır. Ayrıca GKB'lerde kamu yatırımı yanında özel sektör yatırımları da oldukça düşük düzeydedir. GKB'lerde yaşayan nüfusun gelirinin de düşmesine neden olan tarımsal verimliliğin düşüklüğü bir diğer bölgesel kalkınma sorunu olarak tespit edilmiştir. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan terör olaylarının da bölgenin kalkınmasını önemli oranda olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Eğitim ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler GKB'lerde yaşanan diğer bölgesel kalkınma sorunlarıdır. Bu kapsamda okul, sağlık ocağı ve öğretmen sayıları, okula gidemeyen çocuk sayısı açısından bölgeler arasında büyük dengesizlikler bulunmaktadır. Sorunların çözümüne yönelik sınırlı finansman ayrılması ise sorunların çözümünü zorlaştıran bir etken olmuştur.

Söz konusu bölgesel kalkınma sorunlarının kalıcı olarak çözümünü hedefleyen çok sayıda tedbire de kalkınma planlarında yer verilmiştir. Bu tedbirlerin, Dünya'da ve AB'de meydana gelen gelişmeler yanında, Türkiye'de değişen ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel yapıyla bağlantılı yeni kavramları ve çözümleri içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda planlarda zamanla AB sınıflamasına uygun olarak bölge ayrımları değişmiş, bölge yerine yöre kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bilişim teknolojileri, beşerî ve sosyal sermaye, uzaktan öğrenme, sürdürülebilir kalkınma, e-ticaret ve kapsayıcı kalkınma gibi güncel kavramlara vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında üniversitelerle ve sivil toplum örgütleri ile iş birliği üzerinde de durulduğu göze çarpmaktadır. Planlarda bölgesel kalkınma sorunlarının çözümü için homojen bölge, polarize bölge, yapay kalkınma kutbu, cazibe merkezlerinin oluşturulması gibi bölgesel kalkınma teorilerinden de faydalandığı dikkat çekmektedir.

Ayrıca özel sektöre yatırım teşvikleri verilerek GKB'lerde yatırımların artırılması, avantajlı sektörlerin desteklenmesi ve her bölgenin üstün yanını ön plana çıkaracak şekilde GAP ve DOKAP gibi bölgesel kalkınma projelerinin geliştirilmesi amacı birçok planda tekrarlanmıştır. Böylelikle istihdamın artırılması, gelirin yükseltilmesi ve göçün önlenmesi hedeflenmiştir. Ekonomik hedefler yanında sosyo-kültürel hedefler de planlarda yer almıştır. Özellikle eğitim ve sağlık sorunlarının çözümü için bölgede görev yapacak personelin ücret ve lojman açısından teşvik edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Ancak planlar incelendiğinde, Türkiye'de bölgesel dengesizliklerin günümüze kadar geçen süre içinde hedeflenen oranda azaltılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden sorunun çözümü için öncelikle planların uygulanmasının önündeki engellerin kaldırılarak planlarda yer alan ekonomik ve sosyal politikaların kararlılıkla uygulanması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'de bölgesel kalkınma sorununun bir paydaşı olan siyasetçilerin, bürokratların, iş çevrelerinin, üniversitelerin ve sivil toplum örgütlerinin ortak hareket etmesi sorunun çözümüne büyük katkı sunacaktır. Ancak Türkiye'de kalkınma planlarında yer alan bölgesel kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilememesinin nedenlerinin ve çözüm yollarının bundan sonra yapılacak kapsamlı bilimsel çalışmalarda ele alınması, bölgesel kalkınma çabalarının başarısını artıracaktır.

YAZARLARIN KATKISI

Bu çalışmada tüm başlıklar tek yazara aittir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agarwala, R. (1983). *Planning in Developing Countries: Lessons of Experience*, World Bank Staff Working Paper, No.576.
- Akkuş, A. (2022). Türkiye'nin Bölge Politikaları. *İdealkent*, cilt 13, sayı 37, s.1772-1797.
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, Sayı:7, Bahar 2005/1, s. 275-294.
- Bachtler, J., Mendez, C. ve Vironen, H. (2014). *Regional Development and Policy in Europa: Contributions for the debate in Latin America*. European Policies Research Centre, Collection Studies n 2, Madrid.
- Bakırtaş, T. (2020). *Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Kalkınma*. (2.b.). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Başol, K. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. (11.b.). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Bayraktutan, Y. (1994). Bölgesel Dengesizlik ve Bölgesel Kalkınma. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3-4, s. 183-214.
- Berber, M. (2019). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. (7.b.). Trabzon: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *Onbirinci Kalkınma Planı (2019-2023)*.
- Çelikkaya, S., Yaman, H., Dağlı, İ. ve Çapık, E. (2018). Bölgesel Politikaların Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Zamana Bağlı Dönüşümü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Yıl: 2018, Cilt: 9, Sayı: 22, s. 21-31.
- Dinler, Z. (2005). *Bölgesel İktisat*. (7.b.). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğaner Gönel, F. (2016). *Kalkınma Ekonomisi*. (3.b.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Doğruel, F. (2006) Türkiye'de Bölgesel Politikalar. Derleyen: A. Eraydın, *Değişen Mekan, Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış 1923-2003*, Ankara: Dost Kitabevi, s. 133-158.
- Downes, A.S. (2000). *Long-term Planning: Institutional Action and Restructuring in the Caribbean*. Chile: United Nations publication
- Dulupçu, M. A., Sungur, O. ve Keskin, H. (2010). *Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye'de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi*. 6. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara.
- DPT (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*.
- DPT (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*.
- DPT (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*.
- DPT (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*.
- DPT (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*.

- DPT (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*.
- DPT (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*.
- DPT (2000_a). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT yayın No:2502, ÖİK: 523.
- DPT (2000_b). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*.
- DPT (2003). *Türkiye Cumhuriyeti Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)*.
- DPT (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*.
- DPT (2008). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayın No:2766, ÖİK: 702.
- Eckhard, S. (2016). *Development Economics: A Policy Analysis Approach*, (2.Ed.), USA:Routledge,
- Erat, V. ve Arap, İ. (2017). Kalkınmadan Rekabete Türkiye’de Planlamanın Dönüşümü. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 18, s.137-156.
- Erbay, E.R. ve Özden, M. (2013). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Metinleri*, sayı 3, s. 1-27.
- Filiztekin, A. (2008) *Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Gibson, B. (2008). *Economic Planning in Developing Economies*, Chapters, in: Amitava Krishna Dutt & Jaime Ros (ed.), *International Handbook of Development Economics*, Volumes 1 & 2, volume 0, chapter 57, Edward Elgar Publishing.
- Göymen, K. (2005). Türkiye’de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. Göymen, K. (der.), *Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar* içinde, İstanbul Politikalar Merkezi yayını, İstanbul, s. 35-60.
- Güler, V., Türkoğlu, İ. ve Üstün, Ü.S. (2017). Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Harran Üniversitesi 26. Türkiye Maliye Sempozyumu*, s. 38-55
- Gündüz, A.Y. (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*, (1.b.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, (1.b.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İncekara, A. ve Savrul, B. (2011). Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Konferansları*. Sayı 44 s. 191-132.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*.
- Kalkınma Bakanlığı (2016). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)*.
- Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK (2011, 08 Haziran). *Resmi Gazete*, sayı:27958, KHK/641.
- Karaca, A.İ ve Şahin, B. (2010). Kalkınma Modellerine Teorik Yaklaşımlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, sayı 18, s.41-52.
- Karlık, S.R. (2009). *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. (12.b.). İstanbul: Beta Yayınları.

- Kaya, A. (2009). *Türkiye’de Bölgesel Net Mali Yansıma*. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/395.
- Kayan, A. (2012). Türkiye’de Bölge Planlaması: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), s. 103-134.
- Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadı*, (5.b.). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Keleş, R. (1996). *Kentleşme Sürecinde Türkiye*, İzmit: Kograd Yayınları.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*, (25.b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keskin, H. ve Sungur, O. (2010). Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, s. 271-293.
- Keskin, M. (2019). *Ekonomilerde Yapısal Dönüşüm: Seçilmiş Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD. Erzurum.
- Kızılboga-Özaslan, R. ve Alıcı, O. V. (2014). Kalkınma Planlarında Yerel Yönetimler ve Yapılan Reformlar Çerçevesinde Mukayesesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (26), s. 315-342.
- Kutlu, Ö., Sevinç, İ. ve Kahraman, S. (2018). Türkiye’de Kalkınma Planları Çerçevesinde Avrupa Birliği Katılım Sürecinin Değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 20 (34) s.29-40
- OECD (2022). *Regional Development Policy*. 22 08,2022 tarihinde : [www.oecd.org /cfe/ regional development/ regional development.htm](http://www.oecd.org/cfe/regional-development/regional-development.htm) adresinden alındı.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6:2, s. 35-54.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığının Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018, 24 Temmuz). *Resmi Gazete*, sayı:30488.
- Taban, S. ve Günay, E. (2004). *Planlama ve Kalkınma içinde: Kalkınma Ekonomisi*, (Editörler: Sami Taban ve Muhsin Kar), Bursa: Ekin Kitabevi, s. 301-327.
- Tahtaloğlu, H. ve Özgür, H. (2016). Türkiye’de Kalkınma Ajansları Politikasının Çözümlemesi: Süreç Analizi (Aşamalar Yaklaşımı). *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3) s. 161-184.
- Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi*, sayı 160., s. 154-176.
- Taylor, J.E. ve Lybbert, T.J. (2020). *Essentials of Development Economics*, (3.Ed.), USA: University of California Press.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. (10.b.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekkanat, S.S. ve Mermer, H. (2018). Bir Planlama Sorunsalı Olarak Bölgelerarası Dengesizlik: Türkiye Örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Sayı:4, s. 91-106.
- Todaro, M.P. ve Smith, S.C. (2012). *Economic Development*. (11.ed.), Pearson, USA.
- Turgut, A. ve Aydemir, N. (2011). Türkiye ve AB’de Bölgesel Kalkınma Politikaları. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. Cilt 23, sayı 5-6, s. 1-15.
- Tutar, F. ve Demiral, M. (2007), Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (1), s. 65-83
- Vatansever Deviren, N. ve Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 44, s. 1-9.
- Yıldız, M.Ş. (2019). Stratejik Yönetim Anlayışının Beş Yıllık Kalkınma Planları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, s.01-13.
- Yılmaz, Z. (1999). Bölgesel Kalkınmanın Boyutları ve AB-Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, s. 79-96.
- Yiğit, A.G. ve Maden, S.I. (2019). Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı ve Türkiye Yansımaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3) s. 113–120